

ORTA ASYA TÜRK SANATININ ÇANKIRI MEZAR YAPILARINDAKİ İZLERİ TRACES OF CENTRAL ASIAN TURKISH ART IN THE GRAVE STRUCTURES OF ÇANKIRI

Oğuz BOZDEMİR

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Çerkeş Meslek Yüksekokulu, Malzeme ve Malzeme İşleme
Teknolojileri Bölümü, Endüstriyel Cam ve Seramik
Programı
oguzbozdemir@karatekin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1995-060X

Uğur DEMİRBAĞ

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Grafik Tasarımı
Bölümü
ugurdemirbag@karatekin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8471-7348

ÖZ

Geliş Tarihi:
14.07.2024

Kabul Tarihi:
04.08.2025

Yayın Tarihi:
28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Orta Asya Türk
Sanatı,
Mezar Bezemeleri,
Kültürel Miras,
Sanatsal Gelenekler,
Çankırı Mezarları.

Keywords

Central Asian
Turkish Art,
Tomb Decorations,
Cultural Heritage,
Artistic Traditions,
Çankırı Tombs.

Çankırı merkezi ve çevresinde bulunan köylerdeki eski mezar yapılarında çeşitli bezemelerin olduğu görülmüş, bu bezemelerin hangi amaçla yapıldığı ve ne anlam ifade ettiği araştırılmıştır. Bu amaçla, bölgede yaşamış insanların kültürel ve sanatsal bakış açıları, mezar taşlarındaki işlemler yoluyla değerlendirilmiş ve aydınlatılmıştır. Bu hedef doğrultusunda, yöredeki köylere ait mezarlık bölgeleri dolaşarak ayrıntılı incelemeler yapılmıştır. Bazı mezar yapılarında, eski dönem Orta Asya Türk kültürü ve sanatına ait çeşitli bezemeler, semboller, insan biçimli taşlar ve damgalar olduğu görülmüştür. Çalışmanın konusunu oluşturan Çankırı bölgesindeki mezar yapılarının sanatsal ve sembolik içeriklerinin değerlendirilmesine yönelik daha önce yeterli düzeyde bilimsel çalışma yapılmamıştır. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla, bölgedeki eski dönemlere tarihlenmiş mezar yapılarında tespit edilen bezemeler ve özgün biçimlere sahip mezar taşları, sanatsal ve kültürel açıdan değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, mezar yapıları üzerinde geçmiş dönemlerden günümüze hangi sanatsal geleneklere ait uygulamaların korunup aktarıldığı belirlenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, Çankırı'nın tarihini mezar yapıları üzerinden aydınlatmakta ve mezar yapılarının sanatsal özellikleriyle birlikte anlamlarını ortaya çıkarmaktadır.

ABSTRACT

In the villages located in and around the center of Çankırı, various decorations have been identified on old tomb structures, and their purposes and meanings have been the focus of research. The aim was to evaluate and highlight the cultural and artistic perspectives of the people who once lived in this region, as reflected in the engravings on the tombstones. This was done by visiting village cemeteries and conducting comprehensive studies. These inspections revealed early Central Asian Turkish culture and art embellishments, symbols, human-shaped stones, and stamps on certain tombs. After analysing the data and studying the literature, it became obvious that there are few scientific studies on the artistic and symbolic interpretation of these tomb buildings in the region. Ancient ornamentation and distinctively formed tombstones were researched artistically and culturally to fill this gap. This study also revealed which artistic traditions these tombs had passed on. The artifacts illuminate the history of Çankırı through its tomb buildings, revealing its artistic style and significance.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1516189>

Atf/Cite as: Bozdemir, O. & Demirbağ, U. (2025). Orta Asya Türk sanatının Çankırı mezar yapılarındaki izleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1743-1762.

Giriş

Çankırı, İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde yer alan kadim bir şehirdir. Şehrin antik ismi olan Gangra, ilk olarak Grek ve Roma dönemlerinde belgelenmiş olup, bu ad çeşitli değişikliklerle günümüze kadar varlığını korumuştur (İbiş, 2014, s. 10). Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde bahsedilen Orta Asya bölgesindeki bir vadinin adı Çungaridir ve bu bölgeden göç eden Türk boylarının Kafkasya bölgesine gelerek Şankırı isminde bir şehir kurdukları, Anadolu'daki Çankırı şehrinin isminin de bu şekilde oluştuğu ileri sürülmektedir (Ayhan, 1998, s. 226). Şehir isminin nereden geldiğiyle ilgili farklı görüşlerin ileri sürülmesi, bölgenin zengin tarihinden kaynaklanmaktadır.

Çankırı'nın Anadolu'nun merkezindeki konumu, birçok medeniyet için bölgeyi stratejik geçiş noktası hâline getirmiştir. Bölgenin bu özelliği, zengin kültürel çeşitliliğe sahip olmasını sağlamıştır. Hitit, Asur, Frig, Pers, Yunan, Roma ve Bizans gibi oldukça farklı kültürlerle sahip medeniyetler bölgede varlık göstermiştir. Bu tarihi çeşitlilik, yeni kültürel katmanların oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Hunlardan itibaren Anadolu'ya yönelen Türk akınları, Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte hız kazanmış ve Oğuz boylarının bölgeye yerleşmesiyle kalıcı hâle gelmiştir (Parlar, 2008, s. 74; Ayhan, 1998, s. 96). Göçebe Türk toplulukları, Orta Asya'dan Anadolu'ya yaptıkları kitlesel göçler sırasında sadece ülke ve medeniyet inşa etmekle kalmamış, aynı zamanda kültür aktarımı gerçekleştirmişlerdir. Kadı (2023), Orta Asya'dan Anadolu'ya kültür ve sanatın taşınmasında en önemli etkenin göç hareketleri olduğunu söyler (s. 13). Ayrıca, bölge halklarıyla etkileşim kurulmuş ve geleneksel Türk ruh inancına dayalı bir kültürel sentez oluşturmuştur.

Bu bağlamda, Eski Türklerde ruh kavramı, tin ve nefes ifadeleriyle tanımlanmış, ölüm kavramı ise ruhun bedeni tamamen terk etmesi olarak görülmüştür (İltar, 2023, s.12). Çok uzun geçmişe ve tarihe sahip Orta Asya Türk kültürü ve sanatına ait en önemli parçalardan biri de ölüm sonrası uygulamalarla birlikte atalar kültü ve mezar geleneğidir. Mezar yapıları ve taşları, Türk sanatı ve tarihini aydınlatmakla kalmaz; aynı zamanda, mezar yapılarındaki motif, kompozisyon ve üslup değişimleri izlenerek yapıldıkları dönemin sanat anlayışı, kültürü ve sosyolojisi hakkında bilgi veren önemli kaynaklar olarak da değerlendirilebilir (Karademir vd. 2020, s. 577-578). Söz konusu yapılar, ölüm sonrası yaşamla doğrudan ilişkili olmakla birlikte, insanların ruh inancı, atalara duyulan saygı ve ahiret inancı gibi ruhani geleneklerin somutlaştırılmış abideleridir. Türk toplulukları, ölüm sonrası inşa ettikleri hatırat merkezleri aracılığıyla ölüleri anmakta ve anılarını yaşatmaktadırlar.

Eski Türklerde mezar kavramı, ziyaret edilen yer manasında ölülerin gömüldüğü ve üzeri bina ile örtülmemiş çukurlar için kullanılan kereksür, keğür, kurgan, oba, bark, kümbet gibi çeşitli kelimelerle ifade edilmiştir (Arslan, 2003, s.17). Türklere ait mezar yapıları birbirinden farklı formlarda yapılmıştır. Geçmişte Anadolu'da kırsal kesimde yaşayan toplulukların, Orta Asya kurgan yapılarına benzer şekilde büyük ve yontulmamış taşlardan yapılan mezarları; kentleşme ve eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte, el sanatlarının gelişimin etkisiyle daha ayrıntılı mezar taşlarına dönüşmüştür (Bahar, 2013, s. 292). Bu değişen mezar yapılarında, ölen kişinin bilgilerini içeren yazıtlar, geleneklerini yansıtan işlemler, kültürlerinin göstergesi olan semboller, heykelsi biçimler ve sanatsal süslemeler yer almaktadır. Bu bezeme unsurları, geleneksel sanat yapıtlarında sembolik anlamlarıyla tezahür etmekte; din, mitoloji ve mistisizmin etkisiyle şekil almaktadır (Doğan, 2024, s. 29). Türk mezar geleneği, zengin görsel ve kültürel çeşitliliğiyle Türk sanatının önemli bir parçasıdır.

Çalışmanın ana odak noktasını, Çankırı'daki eski mezar yapılarının sembolik anlamları, sanatsal içerikleri, kültürel ve coğrafi bağlamları oluşturmaktadır. Bahsedilen ilişkilerin, Eski Orta Asya Türk kültürü ve sanatıyla olan bağlantısı da irdelenmektedir. Bu hedef doğrultusunda, Çankırı merkez ve merkeze bağlı köylerin hepsi tek tek gezilmiş, köy mezarlıklarındaki mezar yapıları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda bazı mezar yapılarında araştırma kapsamına giren çeşitli bezemeler, semboller, insan biçimli mezar taşları ve bazılarında Türk damgaları olduğu görülmüştür. Kaynak ve literatür taramaları sonucunda Çankırı'da daha önce bu doğrultuda bir çalışmanın yapılmadığı anlaşılmıştır. İncelenen mezar yapılarının bir bölümü Osmanlı dönemine, bazıları ise Cumhuriyetin ilk dönemlerine tarihlenmektedir. Bölgede tespit edilen mezar yapıları üzerinde yer alan bezemelerin, çeşitli akademik kaynakların desteğiyle eski Orta Asya Türk sanatının izlerini yansıttığı ortaya konmuştur.

Orta Asya Türk Mezar Yapıları ve Çankırı Merkez Bölgesi Mezar Yapıları İlişkisi

Alan taramaları sonucunda, Çankırı merkez ve çevresindeki köy mezar yapıları detaylı olarak incelenmiş, farklı dönemlere ait çeşitli betimlemeler olduğu tespit edilmiştir. Köy mezarlıklarının çoğunda biçimsiz, gösterişsiz ve farklı ebatlarda taş bloklar kullanılmıştır. Bu yapılar, Orta Asya kurganlardaki büyük taşlarla benzer olarak şekillendirilip dikilmiş, yazıt veya süsleme olmadan sadelik tercih edilmiştir. Bu mütevazı yaklaşım, eski Türk geleneklerinde toprakla bütünleşme ve doğaya verilen önemle ilişkilidir (Şekil 1).

Şekil 1. a) Rusya Federasyonu, Hakasya Büyük Salbık Kurganından Ayrıntı (Çoruhlu, 2009, s. 526) **b)** Çankırı Balıbağı Köyü Kurgan Tipi Mezar Yapıları (Kişisel arşiv).

Bu doğrultuda, Çankırı bölgesindeki mezar yapıları Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan coğrafyada figüratif süslemeler, motifler ve yazılarla zenginleştirilerek ölüyü anlatan anıtsal biçimlere dönüşmüştür (Biçici, 2020, s. 11). Bu sanatsal gelenekler, geçen zamana ve göçlerle birlikte gelişen kültürel alışverişe rağmen çeşitli dönüşümler geçirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Anadolu'da eski geleneklerin sürdüğüne bir kanıt olarak, Çankırı'nın kuzeybatısındaki Korgun ilçesinin adının eski kurgan adlı mezar yapılarından gelmesi gösterilebilir (Çoruhlu, 2009, s. 29).

Türkler, Orta Asya'dan beri menhirler, geyikli taşlar, balballar ve bengü taşları gibi çeşitli mezar yapıları aracılığıyla vefat edenlerin anısını yaşatmış ve bu gelenek, İslamiyet'in kabulünden sonra da kısmi şekilde sürmüştür (Beyazıt, 2020, s. 930-931). Tarihsel süreç içinde, sanatçılar tarafından mezar yapılarındaki sanatsal ifadelerle çeşitli değişikliklerle yeni yorumlamalar getirilmiştir. İslami dönemde heykel ve resimler yapmanın yasak olmasından dolayı, sanatçılar, doğa varlıklarını gerçeğe yakın ya da soyut biçimlerde işlediler (Öney ve Çobanlı, 2007, s. 92).

Çankırı'nın merkezi ve merkeze bağlı köylerinde yer alan mezarlıklar, kültürel içerikleri bakımından büyük önem arz etmektedir. Hatırat işlevi gören bu yapılar Kadı'ya (2023) göre, buldukları bölge ve döneme ait bilgiler içerir; arkeoloji, sanat tarihi ve kültür tarihi için başat kaynak oluştururlar. Çankırı merkez köylerindeki mezar yapılarında, hayat ağacı, güneş, yıldız, ay gibi gök cisimleri, damgalar ve insan biçimli taş heykeller gibi Orta Asya Türk kültürünün izlerini taşıyan ritüel sembol ve motifleri görülmektedir. Bu imgeler, dönemin inanç sistemine uyarlanarak yeniden yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında incelenen mezar yapılarındaki bezemelerde, köyden köye değişkenlik gösteren üslup farklılıkları bulunmaktadır. Bunun nedenini bölge halkı, eski mezar yapılarının çoğunun korunmamasına, bir bölümünün define arayıcıları tarafından talan edilmesine, bazılarının ise doğal koşullar nedeniyle zamanla yıpranmasına bağlamıştır.

Mezar Yapılarında İnsan Formu

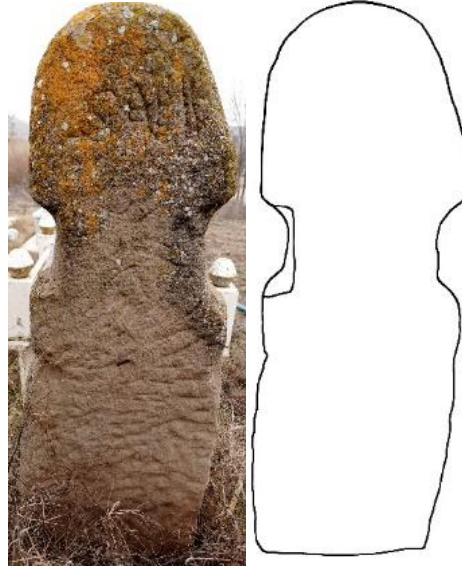
Hegel (2020), sanatın başlangıcını sembolik sanat biçimi olarak tanımlamıştır (s. 32). Hegel'in değerlendirmesi, toplumların sanatsal üretimlerinde yer alan sembolizmin, kültürel benliğin oluşmasına olan katkısını desteklemektedir. Çankırı'daki mezar yapılarında bulunan sanatsal öğeler de, geçmişe dayanan kültürel ilişkilerin aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır. Gelenek, töre ve sanat, kültürün temel unsurlarıdır ve sanatı olmayan bir

toplumun yapısı tamamlanmış kabul edilemez (Turan, 2014, s. 261). Bu bağlamda, bölgedeki mezar yapılarında bulunan sanatsal ifadeler, kültürel verilerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Eski Türk geleneklerinde, ölen kişiyi temsil eden ve kabaca insan biçimli heykellerden oluşan 'Taş Ata'lar, duvarla çevrili mezarların önüne dikilirdi (Kadı, 2023, s. 114). Bölgedeki köy mezarlıklarında, Orta Asya Türk geleneklerinde 'babal' veya 'taşbaba' olarak adlandırılan insan figürlü taşlara benzeyen yapılar gözlemlenmiştir (Şekil 2, 3, 4). Biçimsel incelemeler bu taşların, eski Orta Asya inanç sisteminde yer alan ata kültürüyle ilişkili unsurlar taşıdığını göstermektedir. Biçimsel çeşitlilik gösteren bu taşlar, köyden köye değişen üsluplarla şekillendirilmiştir. İlk yapıldıklarında stilize bir üslupla şekillendirildikleri düşünülen bazı mezar yapıları zamanla yıpranmış; ne var ki, az sayıda örnek günümüze bütünlüğünü koruyarak ulaşmıştır (Şekil 5, 6.). Az sayıda olsa da, daha ince bir işçilikle detaylandırılmış örnekler de mevcuttur. Bu yapıların genelinde, bedensel detaylara yer verilmeden genel hatların şekillendirilmiş olması ortak bir özellik olarak öne çıkmaktadır.

Söz konusu soyutlanmış figürler, Yılmaz'ın (2018) belirttiği üzere, Gök Türklerin süvari savaşına dayalı yaşam tarzının etkisiyle ve Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan sanatsal geleneğin bir devamı olarak yorumlanabilir (s. 11). Orta Asya'da yaygın olan heykeller, mezar stelleri ve balballar, ata kültürüne saygı göstermek ve ölen kişiyi onurlandırmak amacıyla dikilmiştir (Çoruhlu, 2017, s. 119). Bu geleneğin, İslamiyet'in kabulünden sonra mezar taşı işçiliğini etkilediği kabul edilmektedir (Gülgen, 2021, s. 82-83). Yılmaz (2018), Göktürk kült alanlarında doğuya uzanan balbal taş hatlarının sembolik bir önem taşıdığını ifade eder (s. 11). Çankırı'da görülen insan biçimli mezar yapıları, geçmişte ölenleri anma amacıyla yapılan heykelsi yapıların günümüzdeki yansımalarını taşımaktadır.

Çankırı'nın eski mezar yapılarında insan figürleri sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca, insanı temsil eden yapılar, sanatsal kaygılarla yapılmanın ötesinde inanç ve maneviyat temeline dayanır. Figüratif mezar taşları, hatırat görevi görür ve ruhani atmosferi güçlendirir (Şekil 7, 8, 9). Bu semboller, basit yapılar olsalar da mistik bir anlam taşırlar (Levi-Bruhl, 2016, s. 192). Bölgedeki dikkat çekici örneklerden biri, Çankırı'nın merkezine bağlı Tüney köyündeki mezar yapısıdır. Bu münferit örnek, insan yüzünün detaylarını yansıtan bir üslupla şekillendirilmiş; çene, kaş, göz, burun gibi yüz hatları açıkça işlenmiştir (Şekil 10). Ancak, üzerindeki kazımlar kafa yapısındaki yüz hatlarına zarar verdiğini göstermektedir. Bu durum, tarihi yapıları koruma farkındalığının yeteri seviyede gelişmediğini göstermektedir. Benzer örneklerin nadir oluşu, zayıf olmuş çok sayıda mezar yapısı olabileceğini düşündürmektedir.

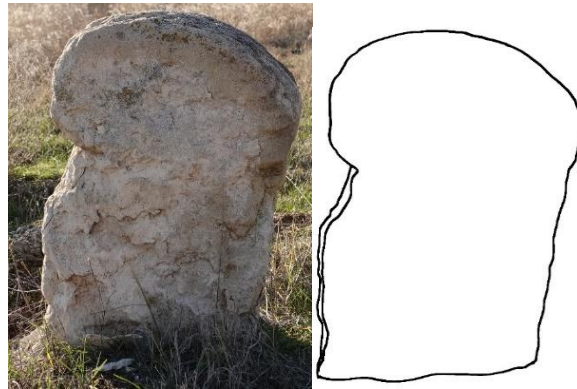
Şekil 2. Bozkır Köyü (Kişisel arşiv).

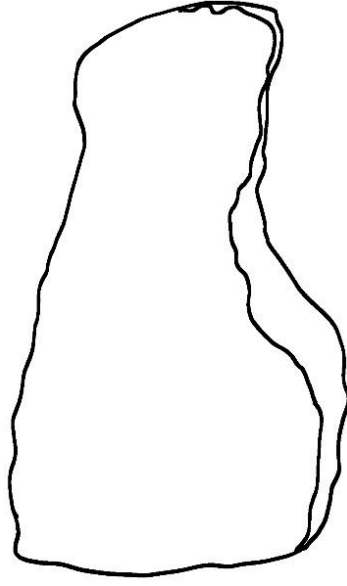
Şekil 3. Bozkır Köyü İkinci Mezar Yapısı (Kişisel arşiv).

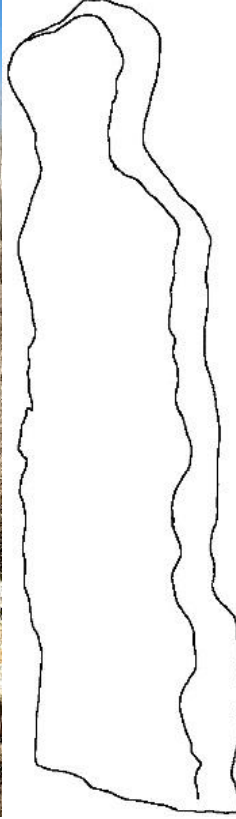
Şekil 4. Dereçatı Köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 5. Kuzuköy (Kişisel arşiv).

Şekil 6. Kuzuköy İkinci Mezar Yapıtı (Kişisel arşiv).

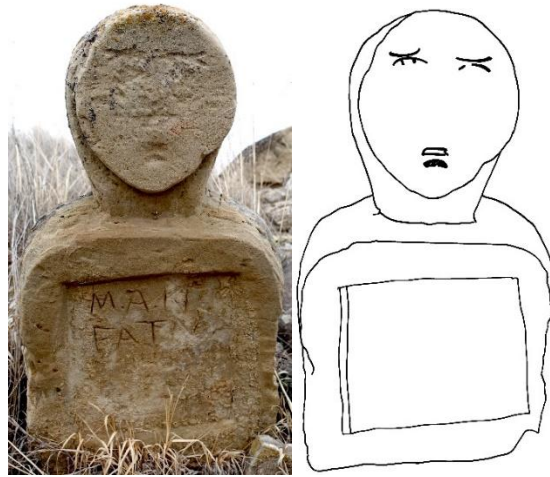
Şekil 7. Ovacık Köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 8. Korgun Merkez Mezarlığı (Kişisel arşiv).

Şekil 9. Alca Köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 10. Tüney Köyü (Kişisel arşiv).

Mezar Yapılarında Güneş Formu

Çankırı'daki farklı yerleşim birimlerinde yer alan mezarlıklarda, güneşin imgesel yorumlarını içeren betimlemelerin çeşitli örneklerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu motiflerdeki üsluplar çeşitlilik göstermektedir. Bölgedeki mezar taşlarında güneşi temsil eden bezemelerin biçimsel özellikleri, Orta Asya Türk sanatında kullanılan tasvirlerle benzerlikler taşımaktadır. Şen ve Gürpınar (2019), Türk halklarının manevi aleminde güneşin önemli bir kült olarak yer aldığını ve tarih boyunca ikonografik bir sembol olarak kullanıldığını belirtir (s. 986-987).

Güneş kavramı, Orta Asya Türk inanç sisteminde Gök Tanrı ile özdeşleştirilmiş, ışınları kutsal kabul edilmiş ve sosyal yaşamda merkezi bir rol oynamıştır (Çoruhlu, 2002, s. 22; Bozdemir, 2024, s. 83). Kündem (2018), Eski Türklerde güneşin doğunun sembolü olarak kabul edildiğini ve yön tayininde önemli bir rol oynadığını ifade eder; örneğin, Göktürklerin yüzlerini güneşin doğduğu yöne dönerek doğuyu 'İlgerü' (ileri) kelimesiyle tanımladığını belirtir (s. 391). Türklerin varoluşuna dayandırılan güneş, yöneticilerin sahip oldukları gücün sebebi olarak da görülmüştür (Samashev, 2023, s. 140). Bu inanç sisteminde güneş, başat öneme sahip olmuş; yılın belirli dönemlerinde atalara ve doğa güçlerine sunulan kurbanlarla birlikte, İslam'ın kabulüne kadar ibadetler güneşi merkez alarak doğu yönlü olarak gerçekleştirilmiştir (İltar, 2023, s. 7). Kutsal güneş inancı, yaşam ve üremeyi temsil eden Umay Ana kültüyle güçlü bir ilişkiye sahiptir (Çoruhlu, 2002, s. 25).

Tarih öncesi Türk kültüründe ışığın, kadınları dölleyebilen ve hamile bırakabilen eril özelliklere sahip bir göksel varlık olduğuna inanılmış (Doğan, 2024, s. 172-173). Gökyüzünde bulunan yıldız ve ay gibi diğer objeler de kutsal kabul edilmiş, sembolik olarak mağara duvarlarına resmedilmiş ve şaman davullarında kutsal evrenin haritası olarak kullanılmıştır. Ayrıca, gök kavramı, çok katmanlı evren tasarımının görünür parçasını tanımlamak ve kutsal varlıkları metafor olarak sembolize etmek için kullanılmıştır (Aksoy, 2022, s. 67). Şaman davuluna çizilen semboller arasında bulunan güneş anneyi ve ay babayı temsil etmektedir, ayrıca Venüs kuyruklu olarak ve çok sayıda küçük yıldızla bir arada betimlenmiştir (Çirkin, 2023, s. 425-426).

Güneşin koruyucu bir tılsım olduğuna inanılmış ve sembolik olarak kullanımı nesiller boyunca aktararak Anadolu'daki mezar yapılarına kadar ulaşmıştır (Şekil 11, 12). Türk geleneklerinde ve sanatında aydınlığı temsil eden güneş, evler ve sancaklar gibi yaşam birimlerinden başlayarak Diyarbakır Kalesi Ulubaba ve Yedi Kardeş burçlarında güneşi temsilen yerleştirilen çift başlı kartal ve aslan heykellerine kadar geniş bir yelpazede görülebilir (Öney, 1992, s. 44-45). Selçuklulara ait mimari yapılarda, birbirine geçme şekilde geometrik biçimlerden ve yıldızlardan oluşan farklı ebatlarda rozet betimlemeleri bulunmakta ve bu işlemler çoğunlukla gezegenler, ay ve güneş olarak sembolize edilmektedir (Öney, 1992, s. 12). Anadolu'nun eski köy camilerinin duvarlarında, ahşap işçiliklerinde ve tavanlarında yıldız ile çark motifleri kullanılmış; benzer semavi bezemeler köy çeşmelerinde de sıkça görülmüştür.

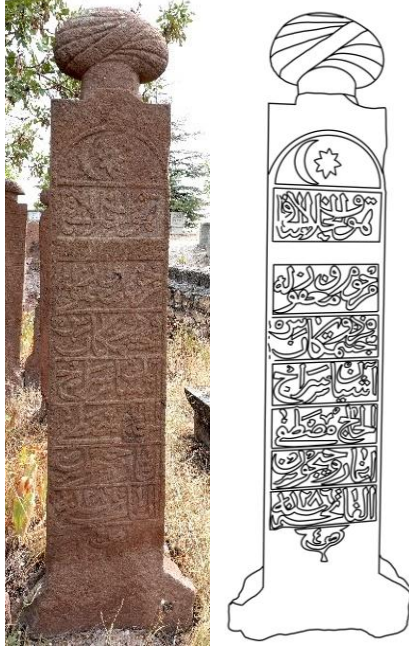
Çankırı mezar taşlarında gök sembolizmine ait motifler sanatsal bir üslupla ve özgün bir yapıda işlenmiştir (Şekil 13, 14). Eski Türklerle ait geleneksel yıldız ve güneş sembollerinin, pagan inançlarla ilişkilendirilmesinden dolayı İslami sanat yapıtlarında kullanılmasından kaçınıldığı anlaşılmaktadır (Çal, 2015, s. 125). Güneşin kült objesi olduğu inancı İslamiyet sonrasında terk edilmiş, sanatsal betimlemelerde bir bezeme unsuru olarak ilahi aydınlığı simgeleyen çiçek, çark gibi figürlerle kullanılmıştır (Bozdemir, 2024, s. 90; Kündem, 2018, s. 393). Çankırı'daki çiçek ve çark betimlemeleri, bu dönüşümün bir örneği olarak görülebilir (Şekil 15). Ancak, İslam inanç sisteminde Allah'ın nurunun mecazi anlamda güneş ile benzer olarak görülmesi sebebiyle mezar taşlarında güneş sembolünün kullanılması terk edilmemiştir (Şekil 16). Tasavvuf düşünürleri olan İbnü'l-Arabî ve Gazzâlî Allah'ı metaforik anlamda nur olarak betimlemiştir. Gazzâlî, Allah'ın nurunu 'kendi başına görünen ve başkalarının da görünmesine vesile olan hakikat' olarak ifade etmiş ve tıpkı güneş ışınlarının güneşin varlığına kanıt oluşturmasına benzer şekilde, yaratılan bütün varlıkların da Allah'ın nuruna kanıt olduğunu söylemiştir (Doğan, 2024, s. 179-180). Bu geleneksel yaklaşımlar, güneş kavramının İslam inanç ve düşünce sisteminde anlamını koruduğunu ve sanatta metaforik biçimde kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir. Çankırı'daki bu semavi betimleme örnekleri, söz konusu geleneğin bir uzantısıdır.

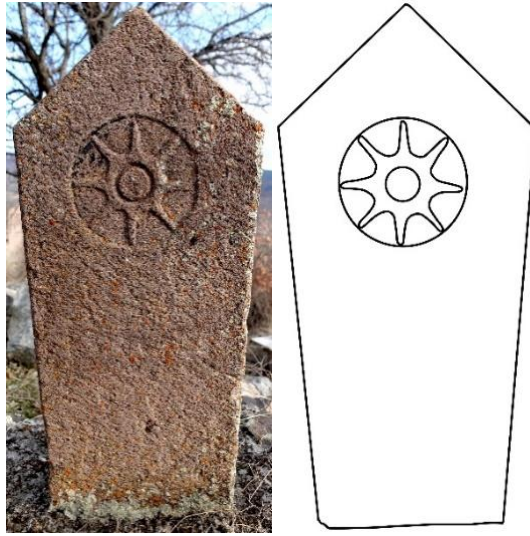
Şekil 11. Kalpaklı köyü (Kişisel arşiv).

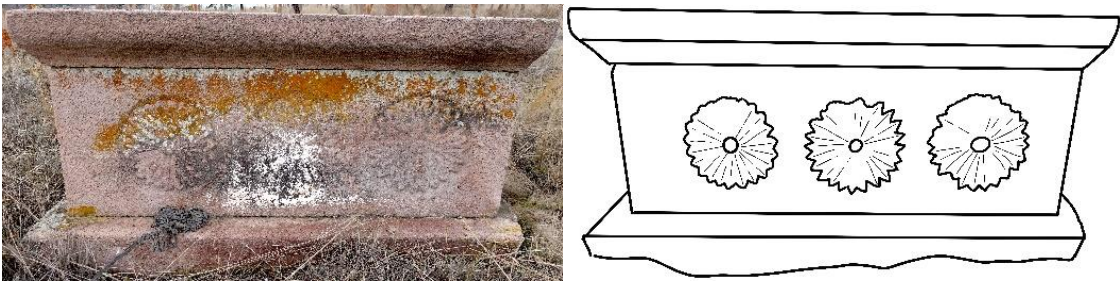
Şekil 12. Çankırı merkez mezarlığı (Kişisel arşiv).

Şekil 13. Çankırı merkez mezarlığı (Kişisel arşiv).

Şekil 14. Dikenli Köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 15. Korgun Merkez Mezarlığı (Kişisel arşiv).

Mezar Yapılarında Bitkisel İşlemeler

Çankırı'daki mezar yapılarında tasvir edilen hayat ağacı temalı bitki motifleri, ruh inancına dayanır ve ölüye duyulan saygıyı sembolize eder. Türk mitolojisinde ağaç, yeryüzü, gökyüzü ve yeraltını birleştiren kozmik bir semboldür. Dallarıyla gökyüzüne, kökleriyle yeraltına uzanarak evrenin dengesini sağlar ve yaşamın devamlılığını temsil eder (Sayılır, 2021, s. 189-190). Bu motiflerin kökeni yüzlerce yıl öncesine uzanır; Öz (2018), stilize ağaç motifinin Mezopotamya'da MÖ 4. binyılda ortaya çıktığını belirtir (s. 214). Öney (1968), hayat ağacı motifinin Türk sanatında Orta Asya'dan Anadolu Selçuklu sanatına uzanan eski bir gelenek olduğunu vurgulamaktadır (s. 36). Bu unsurlar, Çankırı'daki mezar yapılarının kültürel kökenlerini anlamada önemli bir temel oluşturmaktadır.

Türk mitolojisinde hayat ağacı sembolü, axis mundi (yeri ve göğü birbirine bağlayan) ve yaşam kaynağı olmak üzere iki biçimde temsil edilir; Oğuz Kağan Destanı'nda ise evreni simgeleyen bir unsur olarak yer alır (Roux, 2011, s. 25). Duydu ve Boydaş (2020), bu sembolün tüm dünya kültürlerinde ve sanatında kabul gördüğünü, Türk mitolojisinde dünyanın başlangıcından itibaren gümüş dalları ve altın yapraklarıyla tasvir edildiği belirtilir (s. 1044-1045). Kök-Türk devrinde, ağaçlı Ötüken dağı tanrıçasına tapıldığı düşünülmektedir ve Erken dönem Altay mezarında yanında bulunan bitkilerden anlaşıldığı üzere toprak tanrıçası tasvir edilmiştir (Esin, 1978, s. 17). Kem Irmağı kıyısında bir otacıya ait Kırgız mezarında bulunan tunç tokada ise çam ağacını temsil ettiği düşünülen bir işleme ve ölümsüzlük otu betimlenmiştir (Esin, 2004, s. 42). Yaşa (2022), Türk kültüründe hayat ağacının 'Bay Terek' gibi adlarla büyük ve kapsayıcı bir mitolojik sembol olarak tasvir edildiğini ifade eder (s. 13-14). Eski mitolojiye atıfla işlenen bitki temalı motifler, ağacın kült objesi olarak kabul edilmesinin dışında, İslamiyet öncesi Türklerin doğaya ve ağaca olan saygısını da yansıtır.

Kutsal ağaç konusu, tarihsel süreçte farklı üslup ve biçimlerde çeşitli sanat alanlarında yer almıştır. MÖ IV. yüzyıla ait genç bir yöneticinin mezarında bulunan altın taç ve yüzükteki bitkisel motifler, kutsal ağaç inancıyla ilişkilendirilmiştir (Esin, 2004, s. 40). Kılıç (2024), Korkuteli Avdan Köyü mezar taşlarındaki süslemelerin, Orta Asya Şaman geleneğine dayandığını aldığını öne sürer (s. 871). Diğer bir örnek, Selçuklu sanatında ana bezeme unsurları olarak kullanılan bitkisel ve geometrik desenlerdir; özellikle bitkisel işlemler hayat ağacı inancına dayanır (Öney, 1992, s. 12). Ağaç betimlemelerinin farklı coğrafya ve kültürlerdeki çeşitliliği, bu külte verilen değeri göstermektedir.

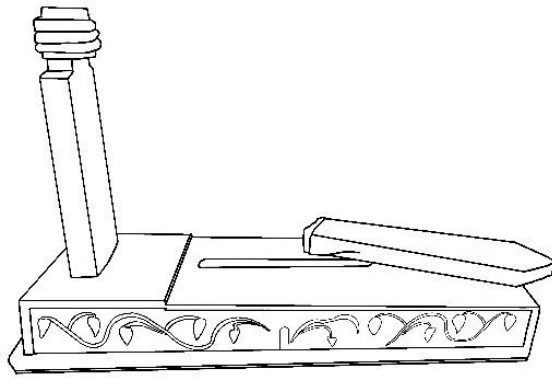
İslamiyet'in kabulünden sonra, canlı varlıkların tasviri hoş karşılanmadığı için sanatsal ifadede bitkisel bezemelere ağırlık verilmiştir. Uygur ve Karluk sanatında bitkisel desenler yeniden yorumlamalarla ve çoğunlukla geometrik şekillerde kullanılmıştır (Çetindağ, 2002, s. 175). Anadolu'da ise geleneksel Türk sanatıyla ilişkili süslemeler, değişen inanç yapısına uyarlanarak bitki ve çiçek formlarında bezeme unsuru olarak yer almıştır.

Çankırı'daki mezar yapılarında bitki temaları, bu köklü geleneğin bir yansımasıdır. Bayanpınar köyü mezar yapılarında sarmaşıklar sade bir şekilde işlenirken (Şekil 17, 18), Kalpaklı köyünde lale, asma ve çiçek gibi süslemeler yaygın olarak kullanılmıştır (Şekil 19, 20, 21, 22). Eski medeniyetlerde şarabın ölümsüzlük iksiri olarak düşünülmesinden dolayı üzüm ve asma motifleri, hayat ağacı kültüyle ilişkilendirilmiş; Emevî Dönemi tasvirlerine kadar geniş alanlarda kullanılmıştır (Doğan, 2024, s. 90-91). Sayılır (2021), ağacın kam ritüellerinde ruhların gökyüzüne yükseldiği bir araç olarak kullanıldığını ve İslamiyet sonrası mezarlara ağaç dikme geleneğinin devam ettiğini belirtir (s. 188). Bu gelenek, mezar taşlarında yer alan bitki temalarının ölüm sonrası yaşam inancıyla olan ilişkisini anlamlandırmak açısından önem taşır. Yaşa (2022), Osmanlı sanatında hayat ağacı motiflerinin özellikle servi formunda mezar taşlarında sıkça yer aldığını ve bu geleneğin kesintisiz şekilde devam ettiğini ifade eder (s. 17).

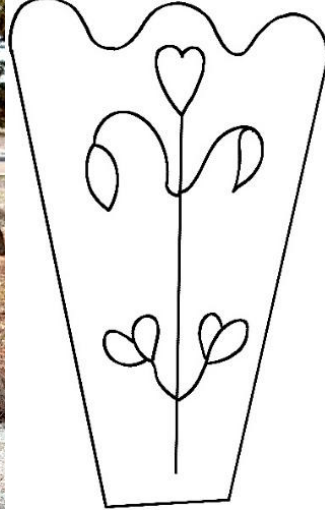
Çankırı'daki defin yapılarında yer alan bitkisel motifler, bölgeye özgü yorumlarla zenginleşmiş ve geleneksel anlamlar ihtiva eden özgün yapıya kavuşmuştur. Geleneksel Türk sanatında lale, karanfil, gül, nergis, sümbül gibi çiçeklerin yanı sıra servi tasvirlerine sıklıkla yer verilmiştir (Keskiner, 2002, s. 4). Mimari, halılar, taşlar ve ahşap işçiliğinde bitkisel semboller, kullanıldıkları yere göre farklı anlamlar taşıyacak şekilde işlenmiştir. Mezar taşlarında hayat ağacı kavramı, ölümden sonra yaşamın devamlılığını ve ölen kişinin ahiret hayatında cennetle bağlantısını imgelemektedir (Kayserili, 2015, s. 41). Orta Asya Türk inanç sisteminde kült olan hayat ağacı imgesi, İslam'ın benimsenmesinden sonra hurma ve palmiye gibi farklı biçimlere evrilmiştir (Şekil 23, 24) (Doğan, 2024, s. 77). Bu ikonun, uzun yıllar sonra bile Çankırı mezar taşlarında kullanılması, kültürel köklerin çok derinlere uzandığını göstermektedir.

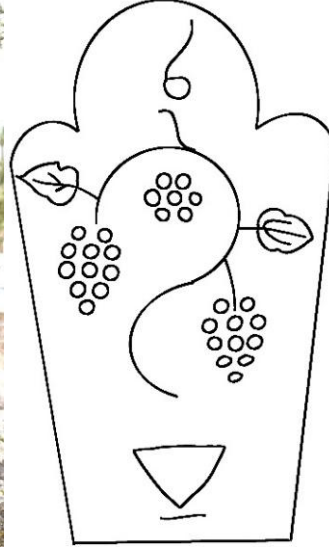
Şekil 16. Bayanpınar köyü (Kişisel arşiv).

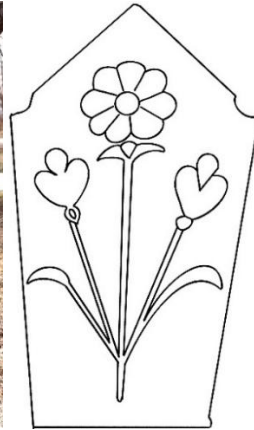
Şekil 17. Bayanpınar köyü ikinci mezar yapısı (Kişisel arşiv).

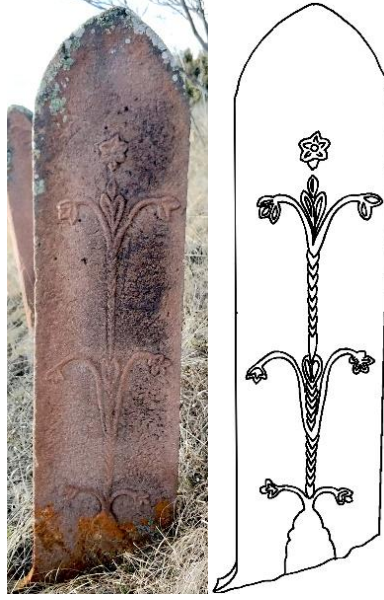
Şekil 18. Kalpaklı köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 19. Kalpaklı köyü ikinci mezar yapısı (Kişisel arşiv).

Şekil 20. Kalpaklı köyü üçüncü mezar yapısı (Kişisel arşiv).

Şekil 21. Karatekin köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 22. Çankırı merkez mezarlığı (Kişisel arşiv).

Şekil 23. Korgun merkez mezarlığı (Kişisel arşiv).

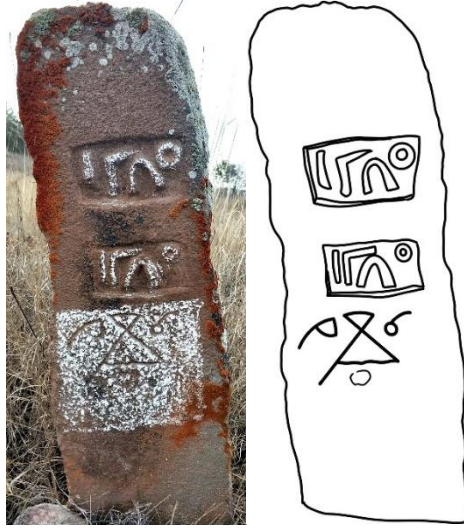
Mezar yapılarında Damgalar

Çankırı mezarlıklarında yapılan araştırmalarda, eski Türk sanatına atıfla şekillendirilmiş mezar taşlarının yanı sıra, anlamı kesin olarak belirlenemeyen çeşitli görsel işaretler de tespit edilmiştir. Bu mezar yapılarında yer alan ve damga olduğu değerlendirilen ikonlar, dikkat çekici biçimleriyle sanatsal bezemelerden ayrışır. Karatayev ve Janıbekova (2016), damgaların kaya ve mezar taşlarında etnik tarih araştırmaları için önemli bir kaynak oluşturduğunu ve Orta Asya Türk halklarında yaygın bir gelenek olarak görüldüğünü belirtir (s. 163-164). Bir diğer görüş olarak Güllüdağ (2015), damgaların Türk kültüründe tarih öncesi çağlardan günümüze kadar mezar taşları dâhil geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu ve Türk boylarını tanımlayan soyut bir kimlik işlevi gördüğünü vurgular (s. 132). Bu semboller, özgün biçimleriyle mezardaki bireylere ait işaretler olarak yorumlanabilir.

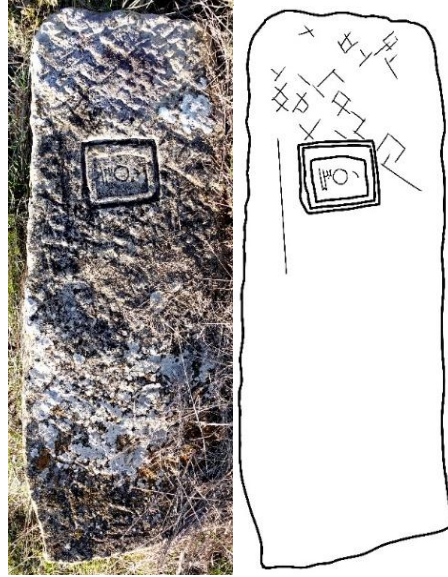
Tarihçiler, Çankırı'daki bu sembollerin yakın dönemde yapılmış boy damgaları olabileceğini ve buldukları köyün hangi Oğuz boyuna ait olduğunu vurgulamak amacıyla işlendiğini öne sürmüşlerdir. Karatekin Köyü'nde kayıt altına alınan bir mezar yapısındaki işaretin, Orta Asya kökenli sembollerle benzerlik taşıdığı gözlemlenmiştir (şekil 25). Kuzuköy'de bulunan bir mezar taşında ise, dörtgen içine işlenmiş bir sembolün biçimsel olarak geleneksel Türk damgalarıyla ortak özellikler taşıdığı düşünölmektedir (şekil 26). Korgun merkez mezarlığında ise hem baş hem de ayak taşında damga olduğu düşünölen çeşitli ikonlar yer alır (şekil 27). Bu motiflerin işlendiği mezar yapılarının çok eski olmalarından kaynaklanan deformasyonlar, söz konusu işaretler hakkında yargıda bulunmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca, bu sembollerin bulunduğu bazı yapılarda, Osmanlı Türkçesi olduğu değerlendirilen yazıtlar da bulunmaktadır.

Geçmişte, kayalara yapılan resimlerin zamanla damga sembollerine dönüştüğu düşünölmektedir (Aksoy, 2015, s. 414). Bu kültürel evrim, damgaların eski Türk sanatında dikkat çekici semboller olarak yer almasını sağlamıştır. Duran ve Aslan (2019), Türklerin gittikleri coğrafyalarda mimari eserlere boy damgalarını vurmaya gelenek haline getirdiğini belirtir (s. 109). Oğuz boylarına ait damgalar, Anadolu'da hayvanların işaretlenmesinden halı ve kilim motiflerine, ev duvarlarından kişisel eşyalara ve mezar taşlarına kadar geniş bir alanda kullanılmıştır (Sümer, 1972, s. 206-207). Eski Türk damgaları; yazıtlı taşlar, lahitler, heykeller, balballar, dikilitaşlar ve mezar yapıları gibi nesnelere üzerine işlenmiş, böylece bu anıtlara statü ve kutsiyet atfedilmiştir (Samashev, 2023, s. 204).

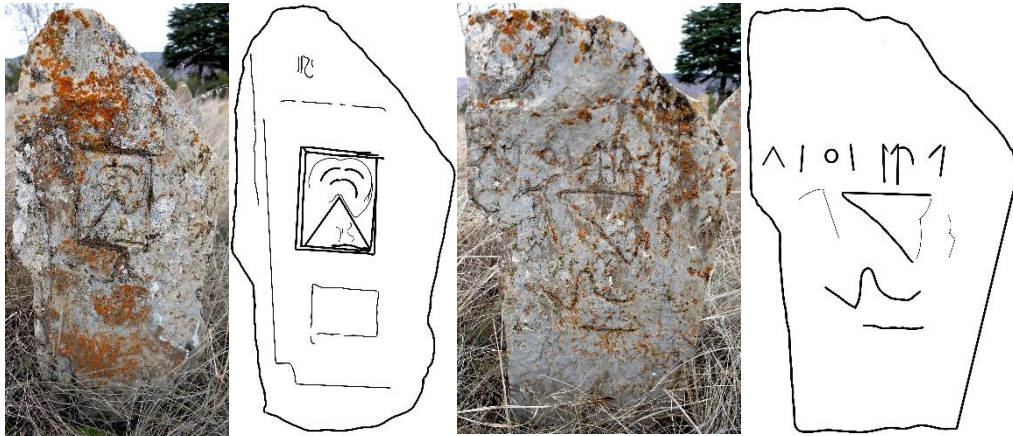
Damgalar, insan topluluklarının sosyolojik kimlikleri olarak işlev görmüştür (Gülensoy, 1989, s. 13). Bazı damga örnekleri, Orta Asya Türk yazıtlarındaki sembollerle biçimsel benzerlikler taşımaktadır. Artistov ve Mallitskiy başta olmak üzere birçok bilim insanı, Orhun harflerinin Türk damgalarından doğduğu fikrini savunmakta; ayrıca Nogay damgalarının Orhun-Yenisey alfabesiyle benzerlikler taşıdığına dikkat çekmektedir (Akar, 2005, s. 95; Güllüdağ, 2015, s. 145). Harflerin dışında, bağımsız şekillerden oluşan damgalar da kullanılmıştır. Anadolu'da görölen bu damgaların bazıları yiğitlik, mertlik, cesaret, güç ve bereket gibi anlamlar taşırken, bazı imgelerin anlamsal içeriği çözümlenememiştir (Gülensoy, 1989, s. 18). Mezar yapılarında yer alan damga olduğu değerlendirilen ikonlar nadir görölmekle birlikte, oldukça yıpranmışlardır. Bu çalışmada, sanatsal mezar taşı bezemelerine damga örneklerinin dahil edilmesi, damgaların kültürel ve sanatsal özellikleriyle bezeme unsuru olarak değerlendirilebilmeleri fikrine dayanır.

Şekil 24. Karatekin köyü (Kişisel arşiv).

Şekil 25. Kuzuköy (Kişisel arşiv).

Şekil 26. Korgun merkez mezarlığı baş ve ayak taşı, (Kişisel arşiv).

Bulgular

Çankırı'da kayda değer veriler sunan mezar yapıları belgelenmiş ve üzerlerindeki bezemeler, yapıma sebepleri ve içerikleri dâhilinde ele alınmıştır. Elde edilen veriler, söz konusu sanatsal işlemlerin geçmişe dayalı kültürel hafızanın güncel yansımaları olduğunu göstermektedir. Yüzyıllar öncesinin kutsiyet atfedilen kült objelerinin, zamanla değişen sosyolojik yapıya uygun olarak dini geleneklere adapte edildikleri ve öz anlamlarını da muhafaza ettikleri saptanmıştır. Özellikle, bazı mezar taşlarının insan biçiminde şekillendirilmiş olması dikkati çekmektedir. Bu uygulamanın, ölen bireyi totem benzeri bir nesne aracılığıyla somutlaştırma arzusunun kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmiştir.

Orta Asya Türk sanatı ve inanç sisteminde sıklıkla betimlenen güneş imgesi, İslam inancının benimsenmesinden sonra stilize edilmiş yıldızlar ve bitkisel süslemeler biçiminde dönemin şartlarına göre uyarlanmıştır. Eski Türk mitolojisinde kutsal olduğuna inanılan hayat ağacı kültürünün, mezar taşlarında bitkisel bezemelerle tasvir edilmesi de benzer üslup değişimlerinin sonucudur.

Geçmişin dilini günümüze aktaran bu manevi yapıların, yeterli seviyede korunamadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, yüzlerce yıldır süregelen bir geleneğin taşıyıcısı olan mezar taşlarında kullanılan geleneksel dilin unutulmaya yüz tuttuğu, makineleşme ve hızlı üretim gibi nedenlerle birbirine benzer sade mermer mezar yapılarının kullanılmaya başlandığı gözlemlenmiştir.

Sonuç

Araştırma kapsamında Çankırı merkez mezarlıkları incelenmiş; bazı defin yapılarında Orta Asya Türk sanatına ait nitelikler taşıyan unsurlara rastlanmıştır. Bu defin yapıları, sembolik, sanatsal ve anıtsal özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Mezar taşlarında gözlemlenen tasvirler, sadece süsleme elemanı olarak kullanılmamış; aynı zamanda geçmişin sanatsal izlerini, kültürel hafızasını ve inanışlarını bugüne taşıyan anlamlar da içermektedir. Eski Türk mitolojisinde yer alan hikâyeler ve efsaneler, imgeler aracılığıyla bu yapılarda sanatsal bir biçime dönüşmüştür. Alan taramaları, şehrin çeşitli bölgelerindeki mezar taşlarında bu motiflerin yaygın olarak kullanıldığını ve farklı dönemlerde yapıldıklarını göstermektedir. Orta Asya Türk kültüründe görülen yalın mezar taşı üslubu ve Çankırı'daki eski defin alanlarında yer alan sade taş bloklar arasındaki benzerliğin temelinde, doğaya duyulan saygı düşüncesi yer almaktadır. Bunun yanı sıra, insan biçimli mezar taşları, hayat ağacı motifleri, yıldız ve ay gibi gök cisimleriyle bezeli yapılar, bölgenin Orta Asya Türk tarihi ve kültürüyle bağlantısını ortaya koymaktadır. Bu semboller, tarihsel süreçte dönemin koşullarına göre yeniden yorumlanmış; ancak öz dokusunu büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmıştır.

Ayrıca, Orta Asya Türk geleneklerine dayanan ve Çankırı mezar yapılarında sıklıkla tasvir edilmiş güneş sembolizmi, İslam inancına uyarlanarak nur kavramıyla ilişkilendirilmiş ve yeni bir alegorik ifade biçimi kazanmıştır. Benzer bir diğer temsili kullanım biçimi, hayat ağacı kavramında da görülmektedir. Bu kavram, İslam inancına uygun biçimde bitkisel bezemelere dönüşmüştür. Bu bağlamda, mezar taşlarındaki bezemeler, eski sembolizm geleneği ile İslam inancı arasında oluşturulan yeni bir sentezi yansıtır. Söz konusu yapılar, Orta Asya Türk sanatının izlerini taşımamanın ötesinde, İslami geleneklerle bağ kurarak yeni bir sanatsal üslup kazanmıştır.

Orta Asya Türk sanatıyla bağlantılı unsurların mezar taşlarındaki motif ve bezemelerde yansımaları, bölgenin tarihî ve kültürel bağlarının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, Çankırı mezarlıklarında yer alan yapılar, şehrin tarihi birikiminin ve sanatsal mirasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Söz konusu araştırma, Çankırı'daki mezar yapılarının önemine dikkat çekmekte ve farklı disiplinlerdeki çalışmalara yön verme potansiyeli taşımaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir iş birliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Orta Asya Türk Sanatının Çankırı Mezar Yapılarındaki İzleri” adlı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi; bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Akar, A. (2005). *Türk dili tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Aksoy, H. (2022). *Anadolu'da erken dönem Türk izleri (kaya resimleri ve yazılı kaynaklara göre)*. İksad Yayınevi.
- Aksoy, M. (2015). Damga (tamga) kavramı bağlamında, Oğuz damgaları mı, Türk damgaları mı? T. Gündüz & M. Cengiz (Ed.), *Oğuzlar: Dilleri, tarihleri ve kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu bildirileri* içinde (ss. 413-430). Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Arslan, S. A. (2003). *Kayseri Zamantı Irmağı çevresindeki bezemeli mezar taşları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Ayhan, B. (1998). *Çankırı tarihi*.
- Biçici, H. K. (2020). *Çeşme kalesinde bulunan süslemeli mezar taşları*. İksad Yayınevi.
- Bozdemir, O. (2024). Orta Asya'dan Anadolu'ya güneş sembolizmi: Mezar taşları üzerine bir inceleme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 79-104. <https://doi.org/10.15182/diclesosbed.1346566>
- Çal, H. (2015). *Boyabat mezar taşları*. Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çetindağ, Y. (2002). Türk kültüründe hayvan ve bitki motifinin seyri. *Türkler* içinde (ss. 171-181). Yeni Türkiye Yayınları.
- Çirkin, S. (2023). *Güney Sibirya arkeolojisi ve Şamanizm*. Yapıkredi Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalıcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2009). *Eski Türklerin kutsal mezarları kurganlar: Orta ve İç Asya'nın erken devir Türk mezar mimarisi üzerine denemeler*. Ötüken Neşriyat.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Erken devir Türk sanatı: İç Asya'da Türk sanatının doğuşu ve gelişmesi*. Ötüken Neşriyat.
- Doğan, B. (2024). *Antik devirden İslamiyete sanat ve tasavvufta semboller*. Kapı Yayınları.
- Duran, R., & Aslan, Y. (2019). Selçuklu dönemi Konya yapılarında motifleşen Türk damgaları. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (10), 107-126.
- Duydu, M., & Boydaş, O. (2020). Türk mitolojisinde "Hayat Ağacı" sembolü ve bu sembolün sanata yansımalarından örnekler. *Atlas Journal*, 6(36), 1044-1050.
- Esin, E. (1978). *İslâmiyetten önceki Türk kültür târihi ve İslâma giriş*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk sanatında ikonografik motifler*. Kabalıcı Yayınevi.
- Gülensoy, T. (1989). *Orbundan Anadolu'ya Türk damgaları: Damgalar, imler, enler*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Gülgen, H. (2021). *Türk İslam sanatları tarihi*. Emin Yayınları.

- Güllüdağ, N. (2015). Türklerde damga geleneği ve Nogay Türklerinin damgaları üzerine bir inceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 132-150.
- Hegel, G. W. F. (2020). *Estetik: Güzel sanat üzerine dersler*. Kırmızı Kedi Yayınevi.
- İbiş, R. (2014). Bölge tarihi. *Çankırı kültür envanteri* içinde. Çankırı Müze Müdürlüğü.
- İltar, G. (2023). Eski Türklerde mezar kültürü ve günümüze yansımaları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 27, 11-19.
- Kadı, T. Ç. (2023). *Çağdaş uygarlığı anlayabilmek: Erken dönem Türk sanatı yansımaları*. Çatı Kitapları.
- Karatayev, O., & Janıbekova, K. (2016). Damgalar ve onların işlevleri (fonksiyonları). *Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(8), 163-179.
- Kayserili, A. (2015). *Erzurum şehrindeki mezar taşlarının kültürel coğrafya bakış açısıyla incelenmesi*. Fenomen Yayıncılık.
- Keskiner, C. (2002). *Türk süsleme sanatında stilize çiçekler: Hatai*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kılıç, S. (2024). Korkuteli'nin Avdan Köyü mezarlığındaki süslemeli mezar taşları üzerine bir inceleme. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 859-874. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1439766>
- Kündem, E. (2018). Eski Türk ve Slav kültürlerinde güneş sembolü. 3. *Uluslararası El Ruba Sosyal Bilimler Kongresi tam metin kitabı* içinde (ss. 391-400).
- Levi-Bruhl, L. (2016). *İlkel toplumlarda mistik deneyim ve simgeler*. Doğu Batı Yayınları.
- Öney, G. (1968). Anadolu Selçuklu sanatında hayat ağacı motifi. *Bellekten*, 32(125), 25-36. <https://doi.org/10.37879/ttkbellekten.1198778>
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öney, G., & Çobanlı, Z. (2007). *Anadolu'da Türk devri çini ve seramik sanatı*. T.C. Kültür ve Turizm Yayınları.
- Öz, C. (2018). Kültürel süreklilik bağlamında antikçağdan günümüze kutsal ağaç veya hayat ağacı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 214-223.
- Parlar, G. (2008). Türk kültüründe geleneksel Anadolu evlerinin önemi ve Çankırı'da bulunan bazı örnekleri ile iç ve dış yapı süslemeleri üzerine bir araştırma. M. K. Karatatar (Ed.), *Çankırı Valiliği IV. Çankırı kültürü bilgi şöleni bildirileri: 100. yıla doğru Çankırı* içinde (ss. 69-81). Görsel Tanıtım Ajans.
- Roux, J.-P. (2011). *Eski Türk mitolojisi*. BilgeSu Yayıncılık.
- Samashev, Z. (2023). *Eski Türk betim sanatı*. Türktav Yayınları.
- Sayırlı, Ş. B. (2021). Türklerin ağaç ile mitolojik ve tarihi bağları üzerine bir değerlendirme. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 187-198. <https://doi.org/10.53718/gttad.940879>
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Şen, E., & Gürpınar, F. (2019). Farklı kültürlerde güneş sembolü. *Ulakbilge*, 43, 985-1008. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-07-43-12>
- Turan, Ş. (2014). *Türk kültür tarihi: Türk kültüründen Türkiye kültürüne ve evrenselliğe*. Bilgi Yayınevi.
- Yaşa, B. (2022). Hayat ağacı. *Anadolu Tıbbi Dergisi*, 1(1), 1-8.
- Yılmaz, A. (2018). Some remarks on the term balbal of ancient Turks. *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-18.

EXTENDED SUMMARY

Çankırı city is located in the center of Anatolia and attracts interest with its comprehensive cultural structure. Centuries of culture transmission have shaped the city's traditional texture. An important part of this culture consists of traditional arts. Among the civilizations that have shown dominance in the city are the Hittites, Assyrians, Phrygians, Persians, Romans, and Byzantines. Following subsequent migrations, Turks became a permanent element in Anatolia. Turkish culture is believed to have made the most significant contribution to the multi-layered civilization structure that gives the region its identity. Evidence of the Turks' long-term presence in the region can be seen in the architecture and art of Çankırı. The most striking traces of artistic traditions have been identified in structures found in the cemeteries of various villages around Çankırı. This evidence indicates that, like other parts of Anatolia, Çankırı has been shaped by Turkish influence for a very long time. The greatest contribution to the Turkification of the city can be traced through the symbols etched into gravestones by the Oghuz tribes.

Although it is known that Turks existed in the region in small units in the past, it was through major migrations from Central Asia that Anatolia became Turkish land, completing a profound change with the transfer of culture, traditions, and arts. This migration did not lead to the mere continuation of old traditions but resulted in a new, blended structure formed through interaction with local populations, leading to significant sociological and artistic transformations. Tomb structures, monuments of respect and the afterlife, are primary evidence of this cultural and artistic synthesis.

Throughout the geography of Anatolia, traces of traditions brought from Central Asia by the Turks are visible. Symbols such as the Tree of Life, the sun, and human figures reflect ancient Turkish beliefs emphasizing continuity, rebirth, fertility, and strength. Originally pagan in nature, these symbols were adapted over time, particularly after the acceptance of Islam, allowing ancient traditions to persist harmoniously within the new religious context. Among the most striking artistic depictions in the grave structures in the villages of Çankırı are celestial bodies, floral ornaments, anthropomorphic stone figures, and stamps. These motifs indicate that old traditions have been sustained continuously for many years, preserving their cultural significance.

Forms very similar to the traditional tomb structures known as 'babal' or 'stone fathers' have been identified. It is clear that the stone structures in Çankırı serve the same purpose as ancient traditions, reflecting respect for the deceased. These monuments marking burial places are continuations of the Kurgan tradition seen in Central Asia. Kurgans, one of the oldest traditions of Turkish culture, indicate the value given to the deceased through their placement in burial sites.

Studies of tomb structures in Çankırı demonstrate their artistic, historical, and cultural significance, reflecting the region's deep-rooted heritage and ongoing cultural interactions. The artistic symbols engraved on tombstones illuminate Turkish art's cultural richness and the adaptive reinterpretation of traditions over time. This continuity, while reflecting traces of Central Asian Turkic traditions, highlights the evolution of society's artistic expressions.

These monuments reveal commonalities and connections between the artistic works seen in Çankırı's tomb structures and Central Asian Turkic traditions. Overall, research underscores the considerable importance of grave structures in Çankırı, highlighting their role as historical documents reflecting the development of traditional Turkish art and culture. Grave structures in the center of Çankırı city and its villages were recorded, providing crucial evidence, contributing to the understanding of Turkish cultural heritage, linking past traditions to the present. The findings demonstrate the region's rich artistic content and show that artistic traditions continue without being forgotten, despite centuries having passed. This research significantly contributes to illuminating Çankırı's history and highlights interpretative variations in traditional arts.